

TARTU ÜLIKOOL

Sotsiaalteaduste valdkond

Johan Skytte poliitikauuringute instituut

Christian Kütt

**KAS NAFTA EKSPORDIST SÕLTUVUS MÕJUTAB
DEMOKRAATIA KONSOLIDEERUMIST?
PARLAMENTAARSETE ISLAMIMAADE VÕRDLEV
ANALÜÜS**

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Liisa Talving, PhD

Tartu 2022

Olen koostanud töö iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite seisukohad, ning kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

Töö sõnade arv: 8870

Christian Kütt, 16.05.2022

Lühikokkuvõte

Islamimaid kategoriseeritakse eraldi riikide grupina ehk neid määratletakse eristuvalt teistest riikide gruppidest nagu liberaaldemokraatiatest, uutest demokraatiatest, kommunistlikest ja postkommunistlikest riikidest, vähemarenenud riikidest ja marginaalsetest riikidest (McCormick 2013). Islamiriikides on mitmeid murekohti demokraatia arenguga, mille üheks olulisemaks põhjustajaks peetakse nafta ekspordist sõltuvust kui rantjeeriikluse peamist vormi. Demokraatia arengu takistamist nähakse nafta ekspordi mõjuri poolt põhjustatuna üldiselt mittedemokraatlike režiimide elus hoidmisena, kuid kas demokraatia areng demokraatlikus režiimis ehk demokraatia konsolideerumine on samuti faktori poolt mõjutatud? Selle teada saamiseks on uurimistöo eesmärk teostada parlamentaarse süsteemiga demokraatlike islamimaade võrdlev analüüs ning näha kas hüpoteesina kehtib, et naftat ekspordivas demokraatlikus islamimaas konsolideerub demokraatia kehvemini kui seda mitte tegevas muidu üli sarnases riigis. Analüüsis on juhtumiriikideks Iraak ja Pakistan, sõltumatuks muutujaks nafta ekspordist sõltuvus ning sõltuvaks muutujaks demokraatia areng. Analüüsitav ajavahemik on 2003-2021, sest siis on võimalik analüüsida demokraatia arengut kui demokraatia konsolideerumist, sest vahemikus kehtis mõlemates riikides üldiselt demokraatlik segarežiim, mitte üheparteiline totalitaarne režiim nagu varem. Demokraatia konsolideerumine on eri käsitlusi arvestades nii demokraatia lagunemise peatamine kui ka selle liberaaldemokraatia ideaali suunas süvendamine (Schedler 2001). Demokraatia konsolideerumist on nende riikide kui segarežiimide puhul põhjendatud uurida, sest nad ei ole päris autokraatlikud ega ka ideaali lähedased demokraatiad, aga on siiski oma kategooriariikide regioonis ühed kõrgema demokraatia tasemega. Teoreetilise tausta osas selgitatakse kõigepealt islamimaade kategoriseerimine ja nende omapärad lähiajalooliselt kui ka demokraatia arengut puudutavalt. Seejärel seletatakse lahti maavarade needuse ja rantjeeriigi teooriad, kuidas need on omavahel seotud ning kuidas need on seotud demokraatia arenguga. Teooria viimane osa seletab demokraatia tekkimise tingimusi, demokraatia mõtestamise eri viise, demokraatia eri vorme, demokraatlike režiimide olemust, demokraatia konsolideerumist ning kuidas on demokraatia arengut võimalik mõõta. Metodoloogia osas põhjendatakse sarnaste riikide meetodiga valitud juhtumiriigid. Empiirilises analüüsis uuritakse demokraatia indeksite abil demokraatia arengu taset mõlemas juhtumis ajavahemiku jooksul, et tuvastada kummas konsolideerus demokraatia paremini, et hüpoteesile vastata. Bakalaureusetöö tulemused näitasid, et Iraagi ja Pakistani demokraatia konsolideerumine oli sisuliselt samal tasemel, sest demokraatia indeksites olid

juhtumid võrdväärsete demokraatia tasemetega kolmes indeksis: elektoraalse, liberaalse ja osalusdemokraatia indeksis. Iraagi demokraatia konsolideerus Pakistani omast paremini egalitaarses demokraatia indeksis ning Pakistani demokraatia konsolideerus paremini deliberatiivses demokraatia indeksis. Seega kokkuvõttes ei konsolideeru nafta ekspordist sõltuva demokraatliku islamimaa demokraatia paremini kui mitte eksportiva oma, vaid ikkagi võrdsel tasemel, mistõttu nafta ekspordist sõltuvus ei peaks demokraatia konsolideerumist mõjutama vähemalt käesolevate juhtumite alusel.

SISUKORD

Lühikokkuvõte	3
SISUKORD	5
SISSEJUHATUS	6
1. Teoreetiline taust	7
1.1. Islamimaade lähiajaloo ja demokraatia omapärad	7
1.2. Maavarade needus ja nafta eksport kui demokraatia arengut mõjutav faktor	9
1.3. Nafta ekspordist sõltuvus kui rantjeeriikluse kõrgeim vorm	12
1.4. Demokraatia kujunemine ja olemus ning varieeruvus ja mõõtmine	14
1.5. Hüpotees	17
2. Metodoloogia	18
2.1. Juhtumiriikide valik	18
2.2. Pakistan	21
2.3. Iraak	22
2.4. Metoodika	23
3. Empiiriline analüüs	23
3.1. Elektoraalse demokraatia indeks	23
3.2. Liberaalse demokraatia indeks	25
3.3. Egalitaarse demokraatia indeks	26
3.4. Osalusdemokraatia indeks	27
3.5. Deliberatiivse demokraatia indeks	28
3.6. Järeldused	29
KOKKUVÕTE	31
KASUTATUD KIRJANDUS	34
Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks	37

SISSEJUHATUS

Bakalaureusetöös uuritakse nafta ekspordist sõltuvuse mõju demokraatia konsolideerumisele demokraatlike segarežiimidega parlamentaarsetes islamimaades. Töö esimene osa on teoreetiline taust, teine osa metodoloogia osa ja kolmas osa empiiriline analüüs. Varasemad uurimused selgitavad rantjeeriiklust, mille kõrgeim vorm on nafta ekspordituludest sõltuvus, kui demokraatia arengut pidurdavat faktorit autoritarismi soodustamisega (Mahdavy 1970; Beblawi 1987; Ross 2001; Cavatorta 2009; Welzel 2009; Andersen ja Ross 2014). Teema on kõige aktuaalsem McCormicku (2013) kategoriseeritud islamiriikide grupis, kus on ka demokraatia arenguga märgatavaid raskusi. Islamimaade regioonis on lisaks suurimale regionaalsele demokraatia defitsiidile ka suurimad naftavarud ja eksport, mistõttu käesolevate muutujate omavahelise seose uurimine on aktuaalne. Islamimaade olulisus uuritava valdkonnana on tähtis nii geopoliitiliselt, energia majanduslikult, julgeolekuliselt, kultuuriliselt kui poliitiliselt. Teema ise on oluline nii võrdlevas poliitikas kui rahvusvahelistes suhetes, olles erialaselt üks põhjalikumalt uuritutest. Varasemad nafta ekspordi puudutavad uurimused on islamimaade demokraatia arengu uurimise juures keskendunud suuresti just autoritarismi soosimise uurimisele ehk mittedemokraatia säilitamise uurimisele ja vähem on uuritud demokraatliku režiimi konsolideerumise takistamist. See on ka loomulik, sest demokraatiat takistava faktori kohalolu peaksi demokraatlike režiimide esinemist takistama nende vastandeid kaitstes. Kuid islamimaades leidub ka demokraatlikke režiime, isegi kui nende üldine demokraatia arengu tase on madal ja raskendatud. Töö eesmärk on sellega seos just uurida kas nafta ekspordi demokraatia arengut pidurdav mõju kehtib ka muidu haruldastes juba demokraatliku režiimiga parlamentaarsetes islamimaades. Ühe sellise juhtumi lõi 2003. aastal USA välise sekkumise tagajärjel Saddam Husseini režiimi kukkumine, mis muutis nafta ekspordiva rantjeeriikliku islamimaa režiimi selgest mittedemokraatiast raskustega demokraatiaks, kuid need struktuuralsed mõjurid jäid samaks, mistõttu edasine demokraatia areng ehk konsolideerumine peaks olema ikkagi suuremate takistustega kui teises väga sarnaste tausta tingimustega riigis. Sellega seoses ongi sõltumatuks muutujaks käesolevas uurimistöös nafta ekspordist sõltuvus ning sõltuvaks muutujaks demokraatia areng. Juhtumiriikideks on sarnaste riikide meetodiga valitud Iraak kui nafta ekspordist sõltuv demokraatliku režiimiga islamimaa ja Pakistan kui nafta

ekspordist sõltumatu demokraatlik islamimaa. Mõlemate riikide demokraatia tasemed on kaugel ideaalilähedasest, kuid on märgatavalt kõrgemad iseenda ajaloolises kontekstis vaadatuna, oma kategoorias ja regioonis ühed kõrgematega ning haruldaselt parlamentaarse süsteemi ja võistluslike valimistega. Analüüsitavaks perioodiks 2003-2021. Seda saab täpsemalt metodoloogia osas kajastatud.

Teoreetilise tausta osas saab peale islamimaade omapärade ning rantjeeriikluse ja maavarade needuse teooriate vaadeldud ka demokraatia teoreetilisi käsitlusi ja viise kuidas seda mõõta. Demokraatia on üldiselt poliitiline süsteem, mille olemasoluks on vaja teatud eeltingimusi nagu täisealiste kodanike õigused vabade ja ausate valimiste teel võimukandjaid valida ning ajakirjandus-, ühinemis- ja väljendusvabadus, koos õigusega kandideerida avalikesse ametitesse (Dahl 1989; Bernhagen 2009). Samas on demokraatial mitmeid eri tasemeid, mida saab mõõta skalaarselt ning vorme või esinemisviise kui halle alasid nagu segarežiimid kui ka ideaalile lähedaid demokraatiad nagu liberaaldemokraatiad (Bernhagen 2009; Saarts 2011). Kusagil peaks siiski olema piir demokraatliku režiimi ja mittedemokraatliku vahel, kuigi täpne piiritlemine võib olla keeruline. Demokraatia arengu uurimine demokraatlikus režiimis kui see täielikult ei lagune kujutab endast ka demokraatia konsolideerumise uurimist, vähemalt konsolideerumise negatiivsest käsitlusest lähtudes (Schedler 2001). Demokraatia arengu kui ka demokraatia konsolideerumise mõõtmiseks on võimalik kasutada selle eri aspekte kajastavaid indekseid, millest peamised on elektoraalse, liberaalse, deliberatiivse ja osalusdemokraatia indeksid (Coppedge et al. 2016). Need kvantitatiivseid andmeid näitavad indeksid on leitavad V-Demi andmebaasist. Just neid indekseid ongi sõltuva muutuja empiiriliseks analüüsiks kasutatud. Analüüsile järgneb järeldus ja hüpoteesi kinnitamine või ümberlükkamine.

1. Teoreetiline taust

1.1. Islamimaade lähiajaloo ja demokraatia omapärad

John McCormick (2013, 51-52) liigitab kõik maailma riigid kuude peamisesse kategooriasse: 1) liberaaldemokraatiad, 2) kommunistlikud ja postkommunistlikud riigid, 3) uued demokraatiad, 4) vähem arenenud riigid, 5) islamiusulised riigid, 6) marginaalsed riigid. Islamiusulistest riikides on religiooni tähtsus poliitikas, majanduses ja ühiskonnas varieeruv,

aga siiski väga suure tähtsusega võrreldes Lääne ühiskondade sekularismi tähtsustamisega riigi ja religiooni suhete määratlemisel (McCormick 2013, 448). Islamiriikide variatsioon sisaldab absoluutseid monarhiaid nagu Saudi Araabia ja Brunei, konstitutsionaalsed monarhiaid nagu Jordaania ja Bahrein, juriidiliselt sekulaarseid, kuid ikkagi islami kui keskse poliitilise teemaga riike nagu Süüria ja Egiptus, ning Islamivabariike nagu Iraan, Pakistan, Komoorid või Mauritaania, mis põhinevad islamiseadustel ja šariaadil, kuigi täpne tõlgendatav roll võib varieeruda (Ibid.). Islamivabariik võib olla näiteks nii teokraatia nagu Iraan, poolpresidentaalne vabariik nagu Mauritaania, presidentaalne vabariik nagu Komoorid või ka parlamentaarne vabariik nagu Pakistan. Kokkuvõttes on islamimaades religiooni mõjuvõimu täpsel avaldumise viisil üsnagi suur nüansi rohkus sõltuvalt kindlast riigist, riigikorrast, usulistest tõlgendustest jne. Siiski on kõikides käesoleva kategooria riikides islami roll omapärase muutujana oluline, teiste sama usuliste riikidega sarnasust omav ja muudest riikidest eristav faktor ehk islamiusulised riigid on sekularismi rohkem rõhutavatest ülejäänud maailma riikidest eristatavad. Islamiusulistes riikides on levinud etteennustamatud, ebamäärased ja nõrgad poliitilised protsessid kalduvusega autoritarismi ja paternalismi poole, esindusliku valitsuse poolest on nad enamasti kas arenevad demokraatiad või autoritaarsed riigid, valitseb suhteliselt madal ustavus riigile ja madal rahvusliku ühtsuse tase (McCormick 2013, 445). Levinud on probleemid seoses võrdsusega ehk soolise diskrimineerimise ja vähemuste kaitsega, majandussüsteemilt ollakse üldiselt madala mitmekesisatuse ja kõrge ebavõrdsusega vabad turumajandused ning tihti saavutatakse madalaid tulemusi erinevates indeksites nagu inimarengu indeksis ja Freedom House indeksis (Ibid.). Kuigi islamimaade regioon Loode-Aafrikast Kagu-Aasiani on kõige vähem demokratiseerunud regioon maailmas, sõltuvad sealsete ühiskondade majandused ka ebaoproportsionaalselt suurel tasemel nafta ekspordist ning pärast nafta ekspordist sõltuvuse arvestamist on islamil üksi väike negatiivne mõju demokraatiale ehk nafta eksport kui muutuja takistab demokraatia arengut islamimaades (Welzel 2009, 80). Seega poliitilise, majandusliku ja demokraatliku arenguga on islamimaades üldiselt mitmeid nähtavaid murekohti ja arengut piduravaid faktoreid, kuid usulised ja kultuurilised põhjused üksi ei ole piisavad tendentside omapärasid ära seletama, mistõttu on ka vajadus suuremat tähelepanu pöörata struktuurilistele majanduslikele iseärasustele, mille seas üks peamisemaid on nafta kui maavara roll.

Islamiusuliste riikide mõju rahvusvahelises poliitikas on peamiselt avaldunud nafta kaudu, mis on toonud nafta hinna tõustes ka sissetulekute suurenemist, aga ka naftast sõltuva Lääne maailma, eriti USA, soovimatu sekkumise naftatootjatest Lähis-Ida riikide siseasjadesse, mis

on toimunud nii koloniaalajastul kui ka 21. sajandil ja seeläbi riikide sisepoliitika üle ka mõju avaldanud (McCormick 2013, 452). Nafta müügist tulenev jõukus on ka enamasti kontsentreerunud kitsa eliidi kätte laiema rahva asemel ning tulude juhtimisega on olnud probleeme, kuigi mõned Laheriigid on ka ebaõnnestumisest õppides investeerinud nafta järgse tuleviku ja globaalse turu mõjutamiseks (Ibid). Seega on islamimaades nafta küll suurendanud samaaegselt nii majanduslikke sissetulekuid kui ka ebavõrdsust ja võimu koondumist eliidi kätte, kuid on ka regiooni geopoliitilist mõjuvõimu suurendanud ning seetõttu on Lääneriikide väline sekkumine ka regioonis pikka aega aktuaalne olnud.

1.2. Maavarade needus ja nafta eksport kui demokraatia arengut mõjutav faktor

Michael L. Rossi (2001, 346) uurimuste põhjal on valideeritud ja üldine seos, mille järgi nafta raskendab demokraatiat ehk riigi sõltuvus nafta või mineraalide ekspordist kaldub riiki muutma vähem demokraatlikuks, kusjuures teised esmased ekspordid ei põhjusta sellist mõju ja see mõju ei ole ka piiratud kindlale regioonile nagu Lähis-Idale või Sahara alusele Aafrikale ega ka väikeriikidele, mille kõigega seoses on uurimused ka kooskõlas rantjeeriigi teooriaga. Maavarade needus on needus demokraatiale kui riigil on hulganisti liikumatuid maavarasid, mis on kergesti keskse juhtimise alla koondatavad ja rahva nõusolekuta juhtidele tulu allikat andev, mistõttu nafta piirab demokraatiat (Welzel 2009, 76). Brooks ja Kurtz (2016, 284) peavad nafta jõukust endogeenselt seotuks sisemaise tööstusliku arenguga, mis peaks aja jooksul ja tööstuse edasi arenedes suurendama nii nafta jõukust kui ka demokraatia tekke tõenäosust, sest tekivad sotsiaalsed ja struktuuralsed muudatused nagu töölisklassi ja kapitali omanike kujunemine kui demokraatiale soodne faktor. Mitmed jõukad arenenud demokraatiad nagu Norra, USA ja Kanada on samuti nafta poolest rikkad, kuid ka arenevas maailmas just Lõuna-Ameerika regiooni näitel on naftal ja demokraatial pigem positiivne suhe, mida on kinnitanud ka peamised maavarade needuse teooria edendajad (Brooks ja Kurtz 2016, 284). Arenevate riikide seas oli põhiosa riigi poolt juhitud põhjaliku industrialiseerimispoliitika rakendajaid just Lõuna-Ameerika regioonis, samas kui sarnase poliitika rakendajad väljaspool regiooni nagu Ida-Aasias Taiwan, Lõuna-Korea ja Jaapan olid sisuliselt ilma naftata ehk maavarade needuse poolt üldsegi mõjutamata (Ibid.). Seega paljudes arenenud demokraatias võib esineda nafta rikkust ja demokraatia õitsengut

korraga, mis mõlemad on saanud kujuneda tänu tööstuslikule arengule, kuid paljud arenenud demokraatiad on samas just maavarade poolest vaesed ja tööstuse poolest edukad, mistõttu maavarade needus võib teatud regioonide kontekstis kas mitte kehtida või koguni pigem maavarade õnnistus olla. Näiteks Lõuna-Ameerika maavarade rikkuse arendamise juures leidis samal ajal korrelatsioon poliitilise arenguga, aga teiste regioonide nagu maavaradeta regioonide kontekstis ei pruugi maavarade mõju nende puudumise tõttu poliitilisele arengule hoopiski mitte avalduda, kuid olla ikkagi teoreetiliselt maavarade needuse loogikaga kokku sobiv, näiteks et Ida-Aasia maavarade vaesed riigid on kõrge poliitilise arenguga võrreldes maavarade rikaste Lähis-Ida maadega. Mitmed maavarade rikkad valitsused on säästnud ja investeerinud suuri maavaradest saadud tulusid tuleviku suunitlusega riigi juhitud investeerimisfondidesse ja ka inimkapitali, mis on vastuolus traditsioonilise kuvandiga maavarade rikastest riikidest kui lühinägelikest ja mitmekesistamist vältivatest riikidest (Brooks ja Kurtz 2016, 282-283). Seega maavarade needuse ilmnemised ja mõjud on suuresti seotud ka kindlate riikide strateegiate, poliitikate ja investeeringute valikuga. Isegi nafta rikkuse negatiivset mõju režiimi tüübile üldise seosena mitte leidnud analüüsid kannatavad võimalike murede all, sest nähtud mõjusid ei ole kohandatud poliitiliste režiimide laiemale piiride ülesele levikule, sest teatud regioonides nagu Lähis-Idas ja Põhja-Aafrikas on autoritaarsed poliitilised režiimid ja nafta jõukus geograafiliselt kuhjunud (Brooks ja Kurtz 2016, 284-285). Analüüsid eelnevate uurimuste peamisi argumente ja seda kuidas need erinevad, tuleb välja, et Rossi (2001) analüüside kohaselt on maavarade needus ja nafta demokraatiat pidurdav mõju üldine, kuid Brooks ja Kurtz (2016) leiavad, et enamikes regioonides seos ei kehti, kuid siiski kinnitavad seose kehtimist Lähis-Ida ja Põhja-Aafrika regioonis, mis kattub enamjaolt geograafiliselt ka McCormicku islamimaade riikide jaotusega. Seega on just kõige suuremates nafta ekspordist sõltuvates regioonides ehk Lähis-Idas ja Põhja-Aafrikas siiski kõige nähtavam demokraatia arengu defitsiit, eristudes selgelt osalist nafta ekspordi omavatest, kuid mitte neist peaaegu täielikult sõltuvatest demokraatlikumatest riikidest, mis on hulgaliselt levinud näiteks Lõuna- või Põhja-Ameerika regioonides. Kuigi 20. sajandi esimesel poolel seostati ressursside jõukust pigem positiivse faktorina poliitilises ehk demokraatlikus ja üldises majanduslikus ehk rikkuse taseme arengus, luues samaaegselt kasu ka laiemale tööstuslikule majandusele ehk ka teistele sektoritele, tekkis siiski sajandi teisel poolel Lähis-Ida maavarade poolest jõukate riikide näol vastupidine seos, kuna aastakümneid kestnud nafta tulud ei suutnud teisi sektoreid arendada, majanduskasvu ega efektiivset riigi arendamist soodustada, vaid soodustasid hoopis autokraatlikku valitsemist, korruptsiooni ja nõrku riigiinstitutsioone (Brooks ja Kurtz 2016,

279). Brooks ja Kurtz (2016, 306-307) võtavad oma uuringu tulemused kokku, et nafta tulusus ja demokraatia on mõlemad sõltuvad varasemast riiklike poliitikate poolt juhitud industrialiseerimisest ning nafta ei pruugi ilmtingimata olla needus, sest kindla riigi demokraatia tase sõltub märgatavalt regionaalsete omataoliste riikide, eriti kõrgemalt arenenumate, demokraatlikest kalduvustest.

Haber ja Menaldo (2011, 25) uurisid pikemaajalist suhet riikide maavarade sõltuvuse ja režiimi tüübi vahel, võrreldes riikide poliitilist arengut enne maavaradest sõltuvaks saamist nii hilisemaga kui ka sarnaste positsioonidega maavaradest sõltumatute riikidega, ning leidsid, et sõltuvus naftast ja mineraalidest ei toeta diktatuuri pikemas perspektiivis. Seega maavarade needus võib pikaajalises plaanis olla ebakindel mittedemokraatliku režiimitüübi säilitamise soodustamisel ja fenomenina justkui tegelikult mitte eksisteerida, kuid ei ole kindel kas maavarade needus ei toeta ka demokraatliku režiimi konsolideerumise takistamist. Sama viimase lause lõpu küsimus, aga jaatavas vormis ehk kas maavarade needus toetab ainult diktatuuri lagunemise takistamist või ka juba tekkinud demokraatia konsolideerumist, on adekvaatne ka maavarade needust toetavate uurimuste suhtes, nagu Ross (2001). Teisiti mõistes ei ole täielikku selgust, kas uurimuste maavarade needuse suhtes üldiselt kritiseeriv tulemus nagu Haber ja Menaldo (2011) piirdub vaid diktatuuri soosimise puudumisega või ka demokraatia konsolideerumise takistamise puudumisega. Samuti pole ka selge, kas uurimuste maavarade needuse suhtes üldiselt kinnitav tulemus nagu Ross (2001) piirdub vaid diktatuuri soosimisega või ka demokraatia konsolideerumise takistamisega. Laiemas mõistes on ka näha, et maavarade needus teooriana ise pole kõikides sotsiaalteaduslikes uuringutes täpsel tasemel kinnitust leidnud ning leidub ka teooriat õõnestavaid uuringuid ja vastukäivaid andmeid. Ebaselge on ka demokraatia takistamise mõtestamine, kas maavarade needuse teooria puhul kehtib vaid diktatuuri püsivuse küsimus või ka demokraatia konsolideerumise pidurdamise küsimus.

Andersen ja Ross (2014, 993) kritiseerivad oma uuringus Haberi ja Menaldo uuringut, mis küll alates 1800-ndast aastast ajalooliste andmete alusel väitis maavarade needuse kui naftajõukuse demokraatia siirete takistava olemuse kehtimatust, kuid täpsel andmete ülevaatusel oli maavarade needus kehtetu vaid 1970-ndate eelsel perioodil. 1970-ndatest alates on ikkagi maavarade needus nähtusena tugevasti esiletungiv (Ibid.). Nafta demokraatia vaenulikud mõjud ilmnevad alles peale 1970-ndaid, sest siis toimus nafta omandlust puudutavate lepingute ümber kirjutamise järel globaalne nihe nafta rentide kontrollimises ehk

valitsused haarasid välismaistelt nafta firmadelt vastavad varad ja nende omandluse (Andersen ja Ross 2014, 1014-1015). Kuigi 1940-ndatest 1960-ndateni arenevas maailmas prominentsed olnud suured naftafirmad olid ebaeetilise käitumisega, järgnes 1970-ndate maavarade natsionalismile autokraatide tugevnemine ning nende vastupidavus 1980-ndate ja 1990-ndate demokraatia lainetele (Andersen ja Ross 2014, 1015). Maavarade needus ei sõltu vaid mõjutatud riigi algsest režiimi tüübist, aga ka riigi võimest ressursside rente endale haarata, mis oli võimalik alles hilistest 1970-ndatest alates (Ibid.). Seega on maavarade needus kui nähtus relevantne ja kehtiv viimase 50 aasta jooksul, kuid see ei ole alati nii olnud. Maavarade needuse olemasolu juures on tähtsad peale maavarade olemasolu ka valitsuse kontroll nende ja neist saadavate tulude üle.

1.3. Nafta ekspordist sõltuvus kui rantjeeriikluse kõrgeim vorm

Rantjeeriikluse teooria on tihedalt seotud maavarade needuse teooriaga ja aitab selgitada majandusliku struktuuri ja välise rendi kui ebaproduktiivse tuluallika rolli poliitilise võimu koondumisele. Kui maavarade needuse teooria selgitab kuidas maavaradest sõltuvus pidurdab riigi demokraatiat eriti võrdluses teiste riikidega, siis rantjeeriikluse teooria selgitab kuidas see demokraatia pidurdamise mehaanika täpsemalt riigi struktuuri siseselt toimib ja miks. Rantjeeriiklus määratleb välise rendi allikaid kui ebaproduktiivseid ja rahvast mitte kaasavaid, kuid väärtuse poolest mastaapseid tulusid, mis koonduvad kitsale eliidile ja aitavad juhtide võimu jõulisemal kindlustamisel demokraatia arengut takistada. Maavarade ekspordist saadav tulu on kõige võimsam ja peamine eelnevat mõju avaldav välise rendi allikas, kuid ei ole ainuke välise rendi allikas, mistõttu rantjeeriiklus on laiem nähtus kui ainult maavaradest sõltuvus, kuigi viimane on kõige ehtsam ja prominentsem näide esimesest. Hussein Mahdavy (1970, 428-429) määratleb rantjeeriike riikidena, mis saavad oma valitsustele regulaarselt välismaalt märkimisväärset välist renditulu näiteks tulu nafta ekspordist või tulu kanalite transiidi tuludest, mis valitsustele mineva tuluallikana ei ole üldsegi seotud rantjeeriikide sisemaiste majanduste tootmisprotsessidega, sest majanduste tootmissisendid väljaspool tooraineid on tähtsusetud. Hazem Beblawi (1987, 384-385) rõhutab rantjeeriigi mõiste määratlemisel nelja tunnust: 1) igas majanduses on teatud osakaal rendil ehk täielikku rantjee majandust ei ole, kuid rantjee majanduses on rendid domineerivad, 2) rantjee majandus tugineb märkimisväärselt välise päritoluga rentidele, mis hoiavad ülal majandust ilma jõulise sisemajandusliku produktiivse sektorita, mistõttu

sisemise päritoluga rendid kui tootval sektoril põhinevad ei ole määravalt rantjee majandust iseloomustavad, 3) rantjeeriigi majanduses on rentide kui jõukuse genereerimises hõlmatud vähemuses ühiskonnakiht ning ülejäänud kui enamus on kaasatud vaid selle jõukuse jaotuses ja rakendamises, kusjuures taoline vähemuse ja enamuse suhe määrab rantjeeriigi staatuse, sest näiteks välismaailmast sõltuv kõrge väliskaubandusega riik ei ole rantjeeriik kui jõukuse genereerimisel osaleb enamus ühiskonnast, 4) rantjeeriigis on majanduses välise rendi põhiline saaja valitsus, mistõttu kitsas vähemus kontrollib seda välist renti, koondades tänu sellele nii majandusliku kui poliitilise võimu ning jõukuse rahvale jaotamise keskse rolli. Kõige ehtsamad rantjeeriigid kui sellised on musternäidisenäe Araabia naftariigid, mis sõltuvad nafta ekspordi tuludest kui välisest rendist, moodustades 95% eksportidest ja 90% eelarve tuludest (Beblawi 1987, 386). Nafta tulude loomises endas on kaasatud väike osa rahvastikust, 2-3 protsenti tööjõust on nafta jõukuse kui 60-80% SKT-st tootmises ja jaotamises tegevad, samas kui ülejäänud on kaasatud nafta jõukuse kasutusse ning naftatulud kogunevad eelkõige otse valitsuse käsutusse (Ibid.). Beblawi (1987, 393) selgitab, et välised rendi tulud, mis liiguvad otse riigi valitsusele, võivad olla lisaks nafta sissetulekutele ka tööliste remiteerimised, välisabi, turistide kulutused ja kanalite transiiditulud, mis loovad eelnevatest allikatest sõltuvatele mitte-naftariikidele pool-rantjeeriikliku olemuse. Seega on Beblawi teoreetiliste põhjenduste alusel nafta ekspordist suuresti sõltuvad riigid ülilähedal rantjeeriigi kui mõiste ideaalile, olles oluliselt kõrgema rantjeeriikluse tasemega riigid kui teistest välise rendi allikatest sõltuvad olemasoleva või keskmise, kuid mitte ülikõrge, rantjeeriikluse tasemega riigid ehk niinimetatud pooleldi või osalised rantjeeriigid.

Naftat ekspordivad riigid on selged ja puhtad rantjeeriigid, olles võimelised koguma riigile rentide kaudu tulu, kuid vältides vajadust maksustada rahvastikku (Schwarz 2008, 606). Maksustamine võib siiski sihtida riiki ennast kui riigifirmasid, peamiselt naftatööstuses, ja välismaiseid firmasid, kuid mitte ühiskonda ennast (Ibid.). Seega suudab rantjeeriik toimida, kogudes maavarade välismaale ekspordist suuri tulusid, vajamata sisemaist tööstuslikku enamikku rahvast kaasavat üldist majandust arendada, mistõttu on ka madalam vajadus rahvastikku maksustada ja riigil väiksem vajadus funktsioneerimiseks rahva osalust valitsemises arvestada või kaasata nagu rahva toetusel baseeruvatele demokraatiatele kombeks.

Rantjeeriikidel on eelis jaotada naftatulusid ilma majanduslike kaalutlusteta, kuid tuludest saadav majanduslik kasu on pigem lühiajaline, tuues pikaajaliselt kaasa turumoonutusi,

madala tootlusega majandussektoreid, puudulikku inimarengut ja suuremat korrupsiooni (Schwarz 2008, 608-609). Samuti avaldab rantjeeriikluse kõrge määr negatiivset mõju riigi majanduslikule arengule, inimarengule ja sotsiaalsele arengule (Ibid.). Rantjeeriiklus soodustab autoritarismi läbi väliselt tekitatud ja maavarade kasutamisest tuleneva renditulu kogumisele eliidile, mis võimaldab vältida seega ühiskonna tootlikku mobiliseerimist ja isiklikku maksustamist ning võimaldab valitsejatel hoiduda sotsiaalsest lepingust ja aitab luua jõukat äriklasi koos riigi- ja julgeolekuaparaadi ülal pidamisega (Cavatorta 2009, 330-331). Kuigi rantjeeriiklus seisneb maavarade omamises ja nende kaudu välise tulu genereerimisel, mõjutab rantjeeriiklus ka teisi regionaalseid riike läbi jõukatest naftariikidest nafta poolest vaesetesse riikidesse suunatava välisabi, investeeringute ja tööliste remiteerimiste, mis klassifitseeruvad väliselt toodetud rentidena (Ibid.). Seega maavarade poolest rikastele rantjeeriikidele lähedane regionaalne asukoht ja jõupositatsioonilt erinev vastastikkune suhe avaldab maavarade poolest vaestele riikidele alternatiivsete välise rendi allikate tekitamise näol samuti mõju, luues viimastele riikidele niinimetatud poolrantjeeriigi tunnused, mis peaks samuti demokraatia arengut pidurdama.

1.4. Demokraatia kujunemine ja olemus ning varieeruvus ja mõõtmine

Seymour M. Lipset (1959, 105) selgitab demokraatiat kui võimalikku tagajärge kuuele tingimusele kui põhjusele, milleks on avatud klassisüsteem, majanduslik jõukus, egalitaarne väärtussüsteem, kapitalistlik majandus, kirjaoskus ja kõrge osalus vabatahtlikes organisatsioonides. Demokraatia omakorda loob ise tagajärgi, milleks on uuesti avatud klassisüsteem, egalitaarne väärtussüsteem ja kirjaoskus kui tagajärjed, mis taastoodavad demokraatiat (Lipset 1959, 105). Demokraatia loob ka tagajärgi, mis soodustavad tema õõnestamist, ning nendeks on bürokraatia, massiühiskond ja poliitiline apaatia (Ibid.). Samuel P. Huntington (1991a, 31) nimetas vaesust peamiseks takistuseks demokraatliku arengu ees ehk majandusliku arengu tulevikust sõltub demokraatia tulevik ning just 1950-ndate ja 1960-ndate aastate märkimisväärne globaalne majanduskasv rajas tee 1974-1990 toimunud kolmandale demokratiseerumise lainele, mis algas samal 1974. aastal kui naftahinna tõus lõpetas majanduskasvu ajastu. Huntington (1991b, 65) mainis samas ka seda, et märgatavat industrialiseerimist kaasav laiapõhjaline majandusareng võib soodustada demokratiseerumist, kuid jõukus nafta müümisest ei soodusta.

Robert A. Dahl (1982; 1989) määras seitse eeltingimust demokraatia olemasoluks, milleks on 1) põhiseaduslikult tagatud valitavad ja valitsemise võimelised ametnikud, 2) vabad, õiglasel ja pidevalt toimuvad valimised, 3) sisuliselt kõigi täisealiste valimisõigus, 4) sisuliselt kõigi täisealiste õigus kandideerida valitavatele ametitele, 5) kodanike väljendusvabaduse õigus, 6) kodanike õigus alternatiivsetele infoallikatele, 7) kodanike õigus assotsieeruda või luua organisatsioone. Väga suur rõhuasetus seitsmel demokraatia eeltingimusel Dahli määratlusel on just elektoraalsel komponendil, tähtsustades valimisi, valimisõigust, valitavaid, valimiseks vajalikku infot ja valimisprotsessi. Christian Welzel (2009, 74-75) selgitab demokratsiseerumist kui demokraatia saabumist mittedemokraatlikku režiimi, olemasolevas demokraatias demokraatlike omaduste süvenemist ja demokraatia ellujäämist, mida võib võtta kokku demokraatia kolme erineva aspektina: teke, süvenemine ja ellujäämine. Seega demokraatiat kui nähtust demokraatliku režiimi näol või selle olematust mittedemokraatliku režiimitüübi näol on võimalik vaadelda, uurida ja analüüsida sõltumata olemasoleva juhtumi demokraatliku arengu hetkelisest positsioonist ning ka võrrelda teiste juhtumitega. Andreas Schedler (2001, 67-68) mõtestab demokraatia konsolideerumist kui pooliku demokraatia täielikuks saamist või täieliku liberaaldemokraatia edasist süvenemist, mis liigitub demokraatia konsolideerumise positiivsete käsitluste alla ning demokraatia konsolideerumine selle negatiivsete käsitluste all oleks liberaaldemokraatia erosiooni takistamine või minimaalse demokraatia täieliku lagunemise peatamine. Demokraatia konsolideerumine kõigis tema käsitlustes kokku võttes on seega igasugune demokraatia areng demokraatliku režiimi säilimise piires. Demokraatia konsolideerumine on demokraatia areng peale demokraatia kehtestamist ja demokraatia peale üleminemist ehk peale mittedemokraatia lõppu. Demokraatia areng ise on laiem kui demokraatia konsolideerumine, sest seda võib analüüsida ka mittedemokraatiate omavahelises võrdluses. Kui mittedemokraatlik režiim peaks taastuma, siis ei saa enam demokraatia konsolideerumist uurida. Seega võib demokraatia arengu uurimisel näha demokratsiseerumist kui demokraatia algset teket ning demokraatia konsolideerumist kui edasist kindlustumist või eksistentsiaalset püsijäämist totaalset lagunemist vältides üldise muutujana olematust demokraatiast demokraatia ideaalini liikumises, olles alati analüüsitav erinevates režiimitüüpides ja demokraatia arengu faasides. Demokraatia arenemise kindlustumine ja ellujäämine võib olla mõtestatud kui liikumine demokraatia ideaali poole ehk demokraatia konsolideerumine ning vastupidine areng võiks seeläbi olla mõtestatud kui demokraatia nõrgenemine ja hävimine. Üldiselt, kui minimaalsete eeltingimustega demokraatia ehk üldine demokraatlik režiim on juba tekkinud, on

demokraatia arengu mõõtmine sellest punktist alates ka demokraatia konsolideerumise mõõtmine.

Patrick Bernhagen (2009, 28) selgitab, et demokraatiat saab määratleda kui ühte poolt dihhotoomiast või kui varieeruvat taset skaalal ning demokraatia astmeid saab tähendusrikkalt eristada nii riikide seas, mis kvalifitseeruvad demokraatiatena teatud miinimumstandardite ületamisel, kui ka vastuolusid tekitavalt mittedemokraatlike režiimide seas. Demokraatia on poliitiline süsteem, milles valitsus on vastutav kodanike ees vabade ja ausate valimiste teel ning demokraatiaks vajalikud eeltingimused on ajakirjandus-, ühinemis- ja väljendusvabadus ning põhimõtteliselt kõigi täisealiste vabadus hääletada ja kandideerida avalikesse ametitesse (Bernhagen 2009, 31). Samas ei tohi demokraatiat segamini ajada muude nähtustega, mis võivad olla küll positiivsed, kuid ei ole demokraatiaga samad, milleks on näiteks rahu, stabiilsus, kapitalism, sotsiaalmajanduslik võrdsus, majanduskasv, usuvabadus, omandiõigused, administratiivne tõhusus jne (Ibid.). Kõige olulisem demokraatia tunnus John McCormicku (2013, 63) määratlusel on seaduste ülimuslikkus, mille kohaselt kõik kodanikud on seaduste ees võrdsed ning seadused piiravad valitsuse võimu ja kaitsevad kodanike õiguseid. Demokraatia nõuab ka sõltumatu kohtusüsteemi ja põhiseaduse olemasolu (Ibid.). Tõnis Saarts (2011, 83) selgitab, et poliitikateaduses on mitmeid režiimitüüpe, mis jaotuvad peamiselt demokraatiateks, segarežiimideks ja diktatuurideks. Režiimide skaala demokraatiast diktatuurini kujuneb selliselt: liberaaldemokraatia, arenev demokraatia, mitteliberaalne demokraatia, autoritarism, sultanism ja totalitarism, mida üldiselt saab vaadelda, et demokraatiale kui mõistele on kõige lähedasem liberaaldemokraatia ja diktatuurile totalitarism ning mitteliberaalse demokraatia ja autoritarismi piir on justkui demokraatia ja diktatuuri piir (Saarts 2011, 101). Seega demokraatia ja diktatuur ei ole vaid binaarsed absoluudid nagu 1 ja 0 või must ja valge, vaid pigem erinevad tumedamad ja heledamad hallitoonid, millest mõned on lähemal mustale ja teised valgele, kuid kusagil peaks mingi loogiline piir ikkagi asuma, mis määrab lähedal olemise kas ühe või teise äärmuse poolele.

Varieties of Democracy ehk V-Dem indeksid mõõdavad viit olulisemat eri demokraatia komponenti, milleks on elektoraalne, liberaalne, egalitaarne, osalus- ja deliberatiivne demokraatia komponent (Coppedge et al. 2016, 582-583). Demokraatia elektoraalne komponent keskendub perioodilistele valimistele, kaasates laia valijaskonda ja valitsejate vastutust kodanike ees, mis on mõjutatud ka Dahli polüarhia mõistest, võttes arvesse vabu ja

ausaid valimisi, valitud riigi esindajaid, universaalset valimisõigust ja kodakondsust ning väljendusvabadust ja infoallikate paljusust (Coppedge et al. 2016, 582). Liberaalne demokraatia indeks keskendub vähemuste õiguste ja indiviidi vabaduste kaitsele riigi repressioonide ja enamuse tšrannia eest (Ibid.). Demokraatia egalitaarne komponent rõhutab võimu võrdset jaotumist kõigi kodanike vahel sõltumata kindlatest sotsiaalsetest tunnustest ning võrdset ressurside jaotust erinevatele gruppidele (Coppedge et al. 2016, 583). Osalusdemokraatia indeks prioritiseerib kodanike aktiivset osalust poliitilises protsessis väljaspool valimisi, näiteks kodanikuühiskonna organisatsioonide tegevuse ja otsedemokraatia meetodite kaudu (Ibid.). Deliberatiivne demokraatia komponent kaasab avaliku heaolu poole püüdlevate poliitiliste otsuste puhul ratsionaalset dialoogi kõigil tasanditel (Ibid.). Demokraatia arengu mõõtmiseks kõikides tingimustes, ja kui demokraatlik režiim on juba kehtestatud, siis ka demokraatia konsolideerumise mõõtmiseks, on seega võimalik läheneda mitmete demokraatlike väärtuste ja rõhuasetuste analüüsimisega, mis peaksid andma detailsema ja mitmekülgsema tulemuse kui ainult mõnele kindlale kitsale demokraatia aspektile keskendudes.

1.5. Hüpotees

Varasemad uuringud kaasavad nafta ekspordist sõltuva rantjeeriigi demokraatiat takistavate seoste uurimisel ka palju mittedemokraatlikke režiime. On teada, et rantjeeriiklus ja nafta ekspordist sõltuvus takistavad demokraatia arengut üldiselt kõige aktuaalsemalt islamimaade kontekstis, kuigi maavarade needus ei ole ilmingimata alati kehtiv seos. Vähem on uuritud kas rantjeeriigile kohased struktuuralsed demokraatiat pidurdavad faktorid, mis takistavad mittedemokraatia lagunemist ehk ühte osa demokraatia arengut, takistavad ka demokraatia konsolideerumist ehk teist osa demokraatia arengust muidu haruldase demokraatliku režiimiga rantjeeriigis. Kuna üldjuhul on nafta ekspordist sõltuvus ja seega ka rantjeeriiklus islamimaades autoritarismi soodustav faktor ehk taoliste omadustega riigid on mittedemokraatiad, siis vähem selgem on taoliste omadustega demokraatlike režiimide demokraatia konsolideerumise takistamist soodustav faktori olemasolu. Kas samamoodi nagu nafta ekspordist sõltuvus kui rantjeeriigi ja ressurside needuse teooriate peamine tunnus takistab demokraatlikku siiret autoritarismist, takistab see ka demokraatia konsolideerumist?

Hüpotees, mida empiirilises osas hakkab testima, on detailselt lahti põhjendatult järgnev: maavarade needuse ja rantjeeriikluse teooriate põhjal peaks vähemalt islamimaade regioonis

nafta ekspordist sõltuv ja otsene rantjeeriik või siis seeläbi rantjeeriigi ideaalile lähedal olev demokraatliku režiimiga riik olema probleemsema demokraatia arengu ehk konsolideerumise tasemega (demokraatia indeksites veidi madalamal positsioonil) kui olematu nafta ekspordiga, aga kaudselt rantjeeriiklusest siiski mõjutatav või poolrantjeeriiklike omadustega demokraatliku režiimiga riik. Hüpotees sama põhimõttega, aga lühidalt ja lihtsustatult öeldes on seega: kui riigil on kõrge sõltuvus nafta ekspordist, siis peaks tal olema madalam demokraatia tase nafta ekspordist mitte sõltuvast väga sarnasest riigist.

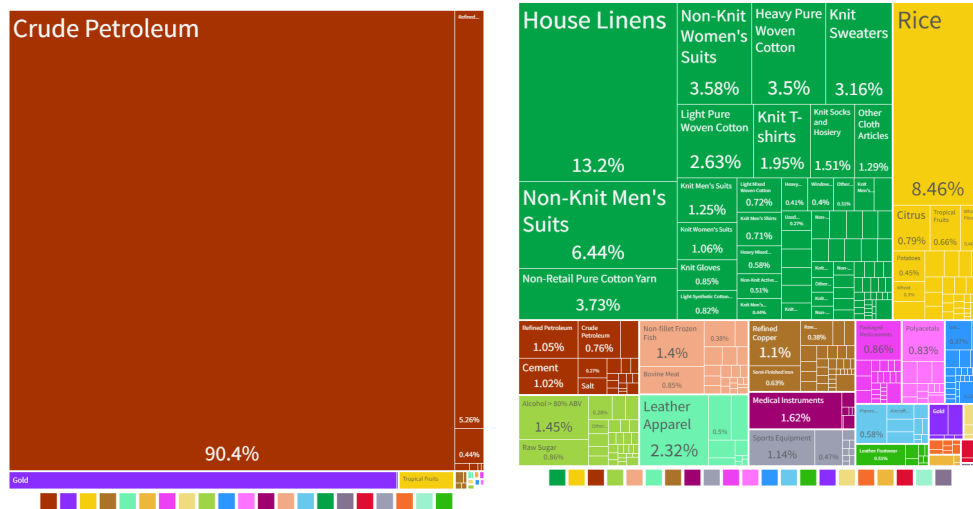
2. Metodoloogia

Analüüsis on sõltumatuks muutujaks nafta ekspordist sõltuvus ja sõltuvaks muutujaks demokraatia areng. Sarnaste riikide meetod on valitud käesoleva uurimistöö juhtumiriikide valikuks, mis aitab leida võimalikult sarnaste tunnustega juhtumid ühe võtmetähtsusega erinevusega ehk sõltumatu muutujaga. Sõltumatu muutuja peaks pakkuma seletuse erinevusele sõltuvas muutujas. Riik on kõige tavapärasem analüüsi tasand võrdlevas poliitikas ning levinuim lähtepunkt poliitiliste süsteemide uurimiseks (McCormick 2013, 34).

2.1. Juhtumiriikide valik

Juhtumiriikideks on sarnaste riikide süsteemi kasutades ja all tabelis kajastatult valitud Iraak ja Pakistan. Mõlemad juhtumiriigid on sarnased, olles islamiusulised riigid McCormicku riikide jaotuses, kusjuures islam on riikides peamine religioon üle 90% rahvastiku seast. Mõlemas riikides on sarnane varajane ajalugu ja Briti koloniaaltaust ning sellele järgneva iseseisvuse perioodi jooksul pidev sõjaväe sekkumine riigi juhtimises ja diktatuursete režiimide leidumine demokraatiat takistades ning ka sõdade rohkus naabritega. Mõlemates riikides on probleemid territoriaalse terviklikkuse teemal separatistlike liikumiste näol ja sisejulgeolekuliselt islamiäärmuslike rühmitustega. Mõlemates föderaalsetes riikides kehtib ka kaasajal demokraatliku segarežiimiga parlamentaarne valitsemissüsteem, mis muidu regioonis haruldane või koguni puuduv. Siiski leidub üks oluline erinevus juhtumiriikide vahel. Selleks erinevuseks on see, et Iraak on nafta ekspordist sõltuv riik, kuid Pakistan ei ole. Nafta ekspordist sõltuvus moodustabki käesolevas analüüsis sõltumatu muutuja. Järgnevalt on välja toodud OEC ehk Observatory of Economic Complexities andmebaasist

pärinevad Iraagi (all vasakul) ja Pakistani (all paremal) 2019. aasta ekspordi osakaalu graafikud.

Joonis 1 ja 2. Iraagi eksport 2019. aastal (vasakul) ja Pakistani eksport 2019. aastal (paremal). Allikas: (OEC 2022a; OEC 2022b).

Iraagi ekspordi väärtusest moodustas 2019. aastal toornafta 90,4%, järgmised 2 suurimat eksporditüüpi olid rafineeritud nafta 5,26% ja kuld 3,11% (OEC 2022a). Pakistani ekspordi väärtusest moodustas 2019. aastal suurima eksporditüüpi maja linad 13,2%, järgmised 2 suurimat eksporditüüpi olid riis 8,46% ja kudumata meeste ülikonnad 6,44% (OEC 2022b). Eksporditüüpide üldine struktuur püsib pikemaajaliselt sarnase kompositsiooniga. Nafta rendid moodustasid 2019. aastal Iraagi SKT-st 39,615%, Pakistani SKT-st 0,475% (World Bank 2022a). Samas saadud personaalsed remiteerimised moodustasid 2019. aastal Iraagi SKT-st 0,385%, Pakistani SKT-st 9,901% (World Bank 2022b). Seega naftast sõltuvus kui ideaalse rantjeeriigi tunnus on Iraagi puhul märgatav, kuid remiteerimised kui poolrantjeeriigi tunnus on jällegi Pakistani puhul aktuaalne. Pakistani puhul paistab jooniselt silma ka väga suur roheline ala ehk eri tekstiilitööstuse toodangu ja muu tööstustoodangu suur osakaal, mis vihjab mitte rantjeeriigile kohastele produktiivsetele laia majandust kaasavatele artiklitele. Iraak klassifitseerub teoreetiliselt tuginedes puhta rantjeeriigina kui nafta ekspordist sõltuva ja maavarade needuse all kannatava riigina, Pakistan mitte, kuid viimasel on siiski teisi välistest rendituludest sõltumise allikaid ja niinimetatud poolrantjeeriigi kohaseid omadusi. Vastavad erinevused on seotud ka teoreetilise tausta lõpu osas hüpoteesiga ehk Iraagi demokraatia konsolideerumine peaks olema Pakistani omast raskendatum seoses nafta

ekspordist sõltuvusega. Seega on sõltumatuks muutujaks valitud nafta ekspordist sõltuvus, mida saab visuaalselt ka OEC ekspordi osakaalu graafikutega kajastatud. Ajavahemikuks on valitud 2003-2021, peamiselt seetõttu, et 2003. aastast algas Iraagis Hussein totalitaarsele režiimile järgnenud demokraatliku siirde periood USA välise sekkumise ja sõja algatamise järel, mistõttu Iraagis saab alates sellest ajast parlamentaarse süsteemiga demokraatliku režiimi kuigi segarežiimi konsolideerumist mõõta.

Tabel 1. Iraagi ja Pakistani võrdlus. Allikas: autor.

	Iraak	Pakistan
Sarnane vanaaeg	Iidne tsivilisatsioon (Sumer) ja hiljem Pärsia Impeeriumi ning Aleksander Suure Impeeriumi osa	Iidne tsivilisatsioon (Induse org) ja hiljem Pärsia Impeeriumi ning Aleksander Suure Impeeriumi osa
Sarnane keskaeg	Osa Araabia kalifaadist ja seejärel Mongolite Impeeriumi osa	Osa Araabia kalifaadist ja seejärel Mongolite Impeeriumi osa
Sarnane uusaeg	Islamiusulise impeeriumi osa (Osmanite Impeeriumi osa)	Islamiusulise impeeriumi osa (Mogulite Impeeriumi osa)
Kolonialismi taust	Briti koloonia (Iraagi mandaat)	Briti koloonia (Briti Raj)
Sarnane kolonialismi järgne periood	Sõjaväe sekkumine poliitikas ja sõjaväelised diktatuurid pärast iseseisvumist (Saddam Hussein)	Sõjaväe sekkumine poliitikas ja sõjaväelised diktatuurid pärast iseseisvumist (Ayub Khan, Yahya Khan, Zia ul Haq, Pervez Musharraf)
Probleemid sisejulgeolekus	Riigi territooriumil tegutsevad aktiivsed islamiäärmuslikud terrorirühmitused (ISIS, Al-Qaeda, Kataib Hezbollah)	Riigi territooriumil tegutsevad aktiivsed islamiäärmuslikud terrorirühmitused (Lashkar e Taiba, Al-Qaeda, Pakistani Taliban)
Ligipääs maailmamerele olemas, aga piiratud	Lühike merepiir, ühe peamise sadama linnaga (Basra/Umm Qasr)	Lühike merepiir, ühe peamise sadama linnaga (Karachi)
Konfliktide paljusus	Sõjad naabritega (Iraan, Kuveit)	Sõjad naabritega (India)

Probleemid separatismiga	Riigi territooriumil tegutsevad separatistlikud liikumised (Iraagi Kurdistan)	Riigi territooriumil tegutsevad separatistlikud liikumised (Belutšistan, Puštustan)
Riigitüüp	Föderaalne riik	Föderaalne riik
Valitsemisüsteem	Parlamentaarne süsteem	Parlamentaarne süsteem
Religioon	Islam	Islam
Rahvuslik koosseis	Etniline mitmekesisus (Araablased, kurdid)	Etniline mitmekesisus (Pandžabid, puštud, sindid)
Sõltumatu muutuja	On naftat eksportiv riik	Ei ole naftat eksportiv riik
Sõltuv muutuja	Demokraatia areng (üldiselt demokraatlik segarežiim, regiooni üks kõrgemaid demokraatia tasemeid)	Demokraatia areng (üldiselt demokraatlik segarežiim, regiooni üks kõrgemaid demokraatia tasemeid)

2.2. Pakistan

Pakistani riik sündis 1947. aastal iseseisva ja parlamentaarset valitsemisüsteemi omava riigina, eraldudes Briti Indiast ja pärides tugeva sõjaväe, tugeva bürokraatia ning nõrgad poliitilised institutsioonid (Rizvi 2011, 120-121). Esimesed 10 aastat suunas noor Pakistani riik ligikaudu 60% riigieelarvest sõjaväele, pidades peamiseks eesmärgiks julgeolekulist olukorda Indiaga ning etnilis-regionaalsete lõhede ja välise surve tõttu kahtles sõjaline juhtkond parlamentaarse demokraatia teostatavuses Pakistanis, millega seoses on Pakistani sõjavägi sekkunud pidevalt riigi poliitikasse sõjaväeliste riigipööretega 1958, 1977 ja 1999 aastatel ja seadnud üles sõjaväelised valitsused, kusjuures 2014. aasta seisuga oli pool Pakistani iseseisvuse perioodist olnud sõjavägi võimul ja ülejäänud ajast avaldunud kaudset mõju riigi juhtimisele (Shah 2014, 1010-1011). Pakistanis oli armee juhtide poolt loodud 4 otsest sõjaväelist valitsusaega aastatel 1958-1962, 1969-1971, 1977-1985 ja 1999-2002, millele järgnesid tsiviilistunud sõjaväelised valitsusajad 1962-1969 ehk Ayub Khan, 1985-1988 ehk Zia ul Haq ja 2002-2008 ehk Pervez Musharraf ning seega ülejäänud ajavahemikel ehk 1947-1958, 1971-1977, 1985-1999 ja 2008-tänapäevani välja tsiviilistunud demokraatlik poliitiline valitsus (Rizvi 2011, 120). 2008. aastal astus president Musharraf

tagasi kui toimusid Pakistanis opositsiooni võiduga kulmineerunud parlamentaarsed valimised, kuhu sõjavägi ei sekkunud erinevalt Musharrafi sõjaväe sekkumise abiga võidetud 2002. aasta valimistest, ja 2010. aastal taastas parlament ühehäälselt põhiseaduse muudatusega riigis parlamentaarse süsteemi (Shah 2014, 1015-1016).

Käesoleva uurimuse ajavahemik 2003-2021 esimeses osas ehk kuni 2008. aastani oli Pakistanis võimul Musharrafi tsiviilistunud sõjaväeline hübriidrežiim ning veel kuni 2010. aastani valitses ajutiselt tema poolt kehtestatud poolpresidentaalne süsteem, kuid seejärel parlamentaarne süsteem taastati.

2.3. Iraak

Iraak iseseisvus Briti impeeriumi mandaatterritooriumi alt 1932. aastal, olles toona monarhia, kuid muudeti sõjalise riigipöördega 1958. aastal vabariigiks, seejärel saabus 1968. aastal Baathi partei võim, mis riigistas riikliku naftafirma ja millele järgnes 1979 Saddam Husseini režiim, mille USA sõjaline sekkumine 2003. aastal kukutas, seades üles enda juhitud valitseva nõukogu, mis andis 2004 võimu üle ajutisele valitsusele, millele järgnesid 2005. aastal parlamentaarsed valimised koos uue põhiseaduse vastu võtmisega ning sellega loodi Iraagis föderaalne islami demokraatia parlamentaarse süsteemiga (BBC 2018). Hoolimata laialdastest ja ohtlikest riskidest oma füüsilisele turvalisusele läksid iraaklased 2005. aastal 3 korda valima ning Iraak on Liibanoni kõrval üks kahest Araabia riikide seast kõige lähemal elektoraalsele demokraatiale 2010. aasta seisuga, hoolimata etnilistest ja sektantlikest lõhedest (Diamond 2010, 95). Iraagi sõda kui välispoliitiline sündmus muutis endise totalitaristliku naftast sõltuva rantjeeriikliku riigi, mis vastavalt ka pikalt mittedemokraatliku režiimina sai säilida, sõjalise sekkumisega parlamentaarse valitsemisüsteemiga demokraatlikuks segarežiimiks, kuid struktuuralsed nafta ekspordist sõltuvuse ja rantjeeriikluse faktorid jäid samaks, kuna USA jättis Iraagi riikliku nafta firma Iraagi riigi kontrolli alla edasi, mistõttu teooria ja hüpoteesi kohaselt peaksid need struktuursed tegurid edasist demokraatia konsolideerumist ikkagi takistama suuremal määral kui samu struktuuralseid tegureid mitte omava Pakistani puhul. Iraak on ainus Araabia naftariik kui rantjeeriigi musternäidis, mille režiimitüüp on muudetud ühepartei diktatuurist parlamentaarseks demokraatiaks. Siiski mitte liberaaldemokraatiaks, vaid demokraatlikuks segarežiimiks, milles kehtib võistluslike valimistega parlamentaarne süsteem. Kui taolised

struktuursed tegurid mõjutasid aastakümneid demokraatia arengut negatiivselt, soodustades mittedemokraatia püsimist, siis kas need samad allesjäänud struktuursed tegurid mõjutavad ka edasist demokraatia arengut negatiivselt, takistades demokraatias demokraatia konsolideerumist? Kui demokraatia konsolideerumine on Iraagis viletsam kui teistes aspektides väga sarnases Pakistanis, siis on võrdlev analüüs kooskõlas maavarade needuse ja rantjeeriikluse teooriaga. Kui teistpidi, siis on vastuolus.

2.4. Metoodika

Sõltumatut muutujat ehk nafta ekspordist sõltuvust mõõtsin osas 2.1. jooniste 1 ja 2 abil, mis näitasid OEC andmebaasist leiduvaid ekspordiar artiklite graafikuid, milles Iraagi toornafta ekspordi määr oli selgelt üle 90%, kuid Pakistani puhul selgelt puudus. Seega Iraak klassifitseerus nafta ekspordist sõltuvaks riigiks, Pakistan mitte. Sõltuva muutuja ehk demokraatia arengu leidmiseks keskendun demokraatia komponentidele. Viis peamist demokraatia erinevat aspekti ehk elektoraalne, liberaalne, egalitaarne, osalus- ja deliberatiivne demokraatia on mõõdetavad kasutades Varieties of Democracy ehk V-Dem indekseid (Coppedge et al. 2016, 582-583). V-Dem demokraatia indeksid kajastavad kvantitatiivseid andmeid demokraatia positiivsete või negatiivsete arengute mõõtmiseks, mida on digitaalselt V-Dem leheküljel ka leida ja kasutada võimalik. Kokku saab järgnevas empiirilise analüüsi osas analüüsitud eelneva 5 indeksi näol väga sarnaste riikide kui võrdleva meetodi järgi valitud juhtumiriikide Iraagi ja Pakistani demokraatia arengut kui uurimistöö sõltuvat muutujat ajavahemikus 2003-2021.

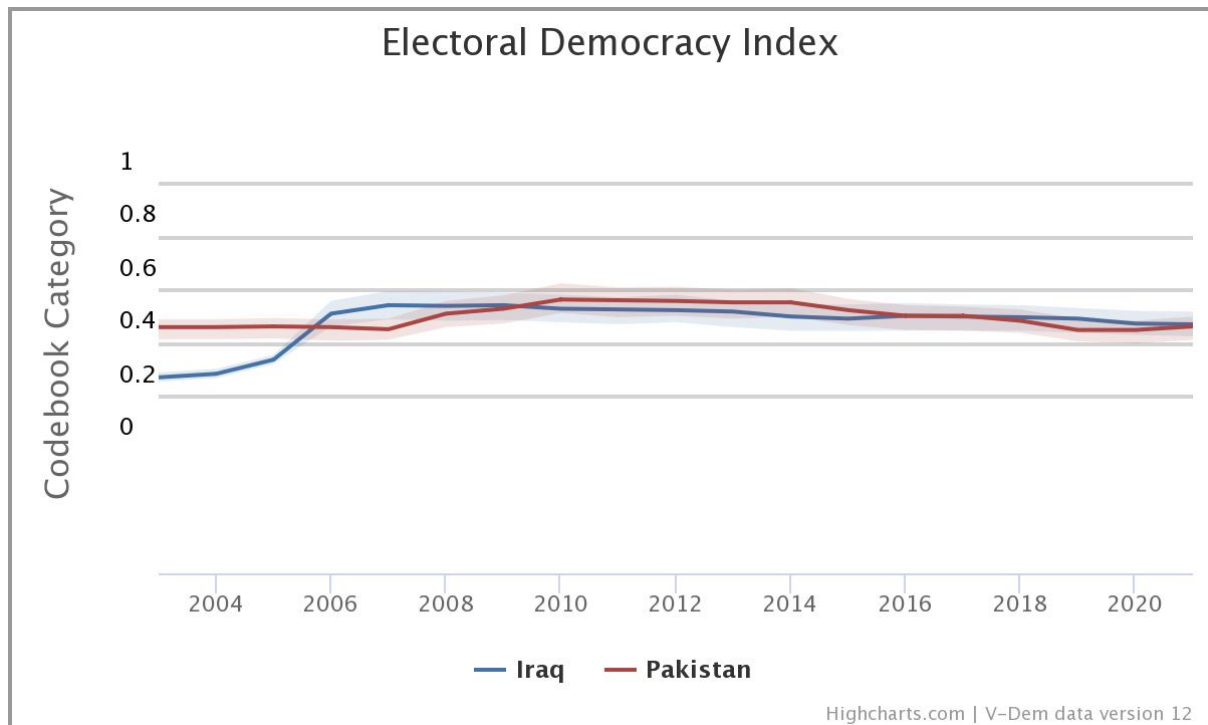
3. Empiiriline analüüs

3.1. Elektoraalse demokraatia indeks

Elektoraalse demokraatia indeksi puhul on 0 kõige madalam elektoraalse demokraatia tase ning 1 kõige kõrgem (V-Dem 2022). Elektoraalse demokraatia indeksi kohaselt joonisel 3 on selgelt näha, et Iraagi elektoraalse demokraatia tase tõusis vahemikus 2003-2007 märgatavalt, tõustes enam kui kahekordselt 0,17 pealt 0,44-ni. Just 2005. aastal toimus kõige järsem elektoraalse demokraatia tõus Iraagis kui seal toimusid esimesed Husseini režiimi järgsed

parlamendi valimised. 2005. aastal võeti Iraagis vastu uus põhiseadus ja loodi föderaalne islami demokraatia ja parlamentaarse süsteem (BBC 2018). 2006-2009 oli Iraagi elektoraalse demokraatia tase Pakistani omast kõrgemal, kuid 2010-2016 oli taas Pakistani tase Iraagi omast ees. 2003-2007 perioodil oli Pakistani demokraatia stagnatsioonis 0,36 tasemel, kuid 2008. aastal astus sõjaväelasest riigipea Musharraf tagasi ja 2010. aastal taastati riigis põhiseaduse muudatusega parlamentaarne süsteem, millega seoses on andmetest näha ka 2007-2010 selge tõus 0,47 peale, minnes taas Iraagist kõrgemale tasemele. 2010-2021 aastani läksid mõlema riigi elektoraalse demokraatia tasemed stagnatsiooni ja aeglasesse langustrendi, kusjuures 2018-2021 perioodil langes Pakistani tase taas Iraagi omast madalamale. See kukkumine võis olla tingitud kattuva elektoraalse protsessi punkti langusega kolme pealt kaheni Freedom House'i Pakistani 2018. aasta raportis, sest valitud peaminister Nawaz Sharif eemaldati ebaregulaarse juriidilise protsessiga ja sõjaväe sekkumise kahtlustustega (Freedom House 2018). Pakistan kaotas ka 2019. aasta Freedom House raportis elektoraalse protsessi punkte kahe pealt üheni, sest selgus sõjaväe ja juriidilise eliidi mõjutegevus 2018. aasta Imran Khani võidetud valimistesse sekkumisel (Freedom House 2019). Kokkuvõttes on näha, et elektoraalse demokraatia tase on vahemikus 2003-2021 mõlema riigi puhul vägagi tasavägine, olles 10 aastat Pakistani puhul kõrgem, 8 aastat Iraagi puhul kõrgem ja ühel aastal täiesti võrdne, aga isegi eelisega aastad olid väga väikese ehk vähem kui 0,1 punktise edumaaga. Seega elektoraalse demokraatia indeksi järgi osutus demokraatia areng juhtumiriikide puhul peaaegu võrdseks ning mõlemad juhtumiriigid kannatasid 2010. aastast alates stagneeruva ja mõõduka langustrendi all, mistõttu demokraatia konsolideerumine oli riikide puhul võrdväärselt raskendunud. Käesoleva komponendi analüüs ei kinnita hüpoteesi.

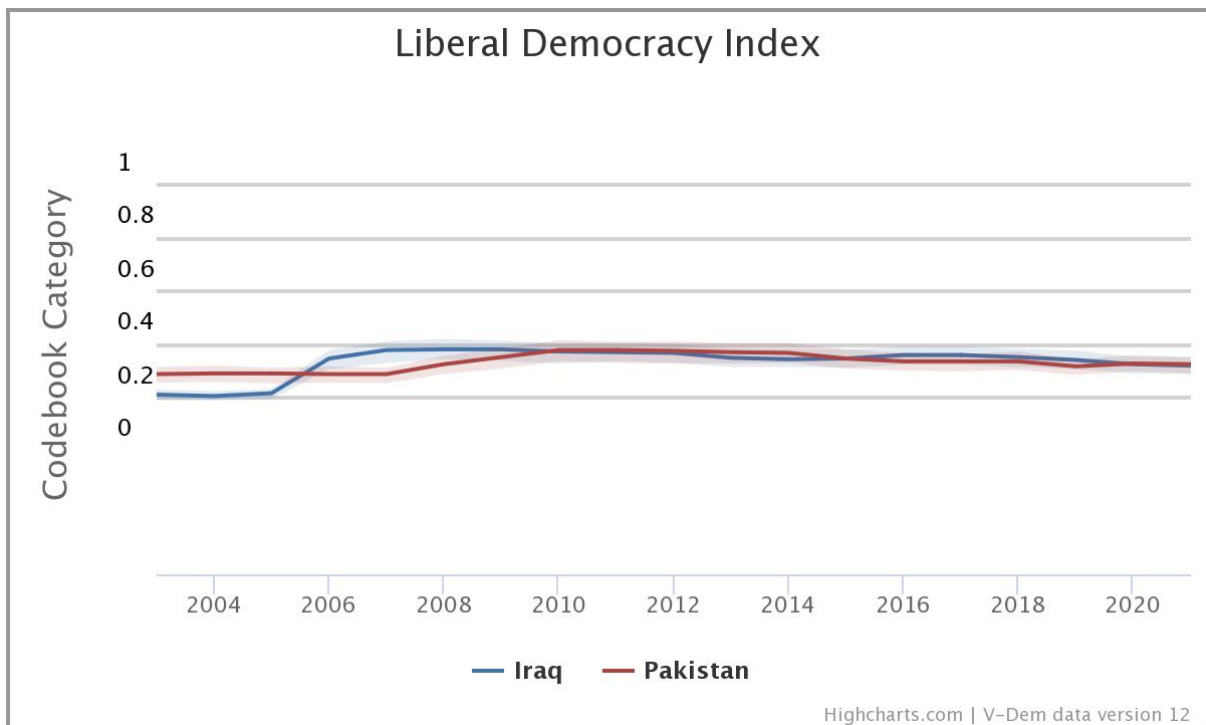

Joonis 3. Allikas: (V-Dem 2022)

3.2. Liberaalse demokraatia indeks

Liberaalse demokraatia indeks rõhutab indiviidide ja vähemuste õiguste kaitset riigi ja enamuse türannia eest tänu põhiseaduslikult tagatud kodanike õigustele ja täidesaatva võimu piirangutele, ning indeksi puhul on 0 kõige madalam elektoraalse demokraatia tase ning 1 kõige kõrgem (V-Dem 2022). Nagu indeksi analüüsist selgub, on Iraagi liberaaldemokraatias selge konsolideerumine 2005. aasta uue põhiseaduse valimistel vastu võtmisega, kui indeksi väärtus kahekordistus 2005. aasta 0,12 tasemelt 2006. aasta 0,25-ni, tõustes 2007 0,28 peale ja püses seal 2 aastat, kusjuures Iraagi liberaaldemokraatia oli 2006-2009 Pakistani omast paremal tasemel. Siiski Iraagi liberaaldemokraatia tase alustas 2010 stagneeruvat ja aeglast langustrendi, mis kestis 2021. aastani välja. Pakistani liberaaldemokraatia tase oli 2010-2014 Iraagi tasemest ees, kuid ainult 0,01-0,03 punkti võrra, mis tähendab sisuliselt võrdväärset taset. 2015 oldi võrdsel tasemel. 2016-2019 läks Iraagi tase taas Pakistani omast ette, kuid vaid 0,02-0,03 vahemikus ehk taas oldi väga tasavägised. 2020-2021 oli riikidel samuti täpselt võrdväärne tulemus nagu 2015. 3 aastat oli täielik viik, 8 aastat oli Pakistan Iraagist 0,01-0,03 ehk üliväikse vahega ees ning 8 aastat Iraak Pakistanist ees, kuigi ka veidi suuremate ehk 0,02-0,09 suuruste vahedega, mis üldiselt olid ikkagi väga väikesed. Seega

näitab indeks peaaegu täiesti võrdset liberaaldemokraatia taset mõlema riigi puhul analüüsitavas vahemikus. Mõlema riigi demokraatia areng oli kuni 2010. aastani pigem tõusvas trendis, kuid sellest aastast alates algatasid nad stagneeruvat, enamjaolt staatilist ja väga aeglast langustrendi. Käesoleva komponendi analüüs ei kinnita hüpoteesi naftast sõltuva Iraagi oletatavat alla poole jäämist Pakistanist, sest andmed näitavad demokraatia arengu põhimõtteliselt võrdset taset.

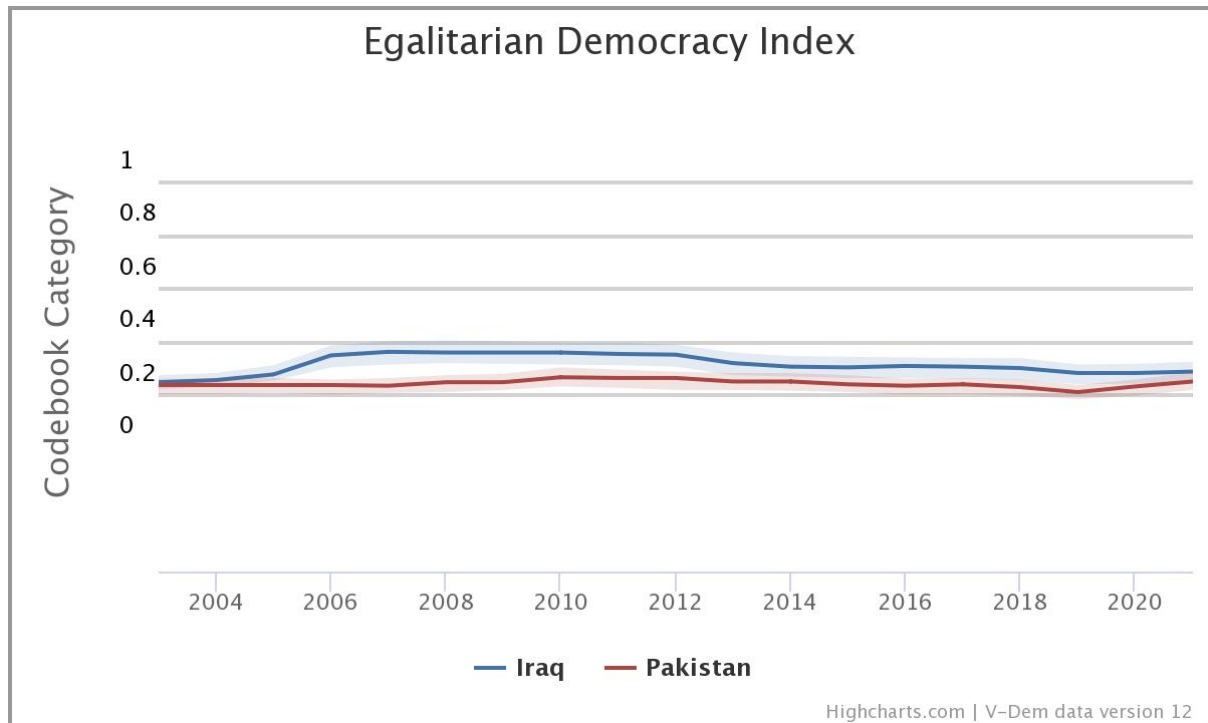

Joonis 4. Allikas: (V-Dem 2022)

3.3. Egalitaarse demokraatia indeks

Järgmine analüüsitav komponent on egalitaarse demokraatia indeks, mis rõhutab õiguste ja vabaduste võrdset kaitset koos võrdse ligipääsuga võimule ja võrdset ressursside jaotust kõigi sotsiaalsete gruppide seas (V-Dem 2022). Indeksil on samuti kõrgeim väärtus 1 ja madalaim 0 (Ibid.). Komponendi analüüs näitab selgelt, et terves 2003-2021 ajavahemikus oli Iraagi egalitaarse demokraatia tase läbivalt kõrgem kui Pakistani oma. 2005 oli taas näha Iraagi puhul märgatavat tõusu demokraatia indeksis, kuid 2006-2012 püsis sisuliselt staatilisena 0,25-0,26 vahel ning 2012-2021 kestis väga aeglane langustrend 0,25-lt 0,18-ni. Pakistani tase püsis samuti aeglates langustrendis, kuid pidevalt Iraagi tasemest madalamal. Mõlema

riigi puhul radikaalseid tõuse ega langusi ei toimunud peale Iraagi 2005. aasta tõusu. Sellest tulenevalt oli egalitaarse demokraatia indeksi järgi mõlema riigi demokraatia areng kui ka konsolideerumine üsnagi raskendunud, kuid Iraagi oma oli siiski Pakistani omast veidi kõrgemal tasemel. Kokkuvõttes näitab käesolev komponent hüpoteesile vastukäivaid näite.

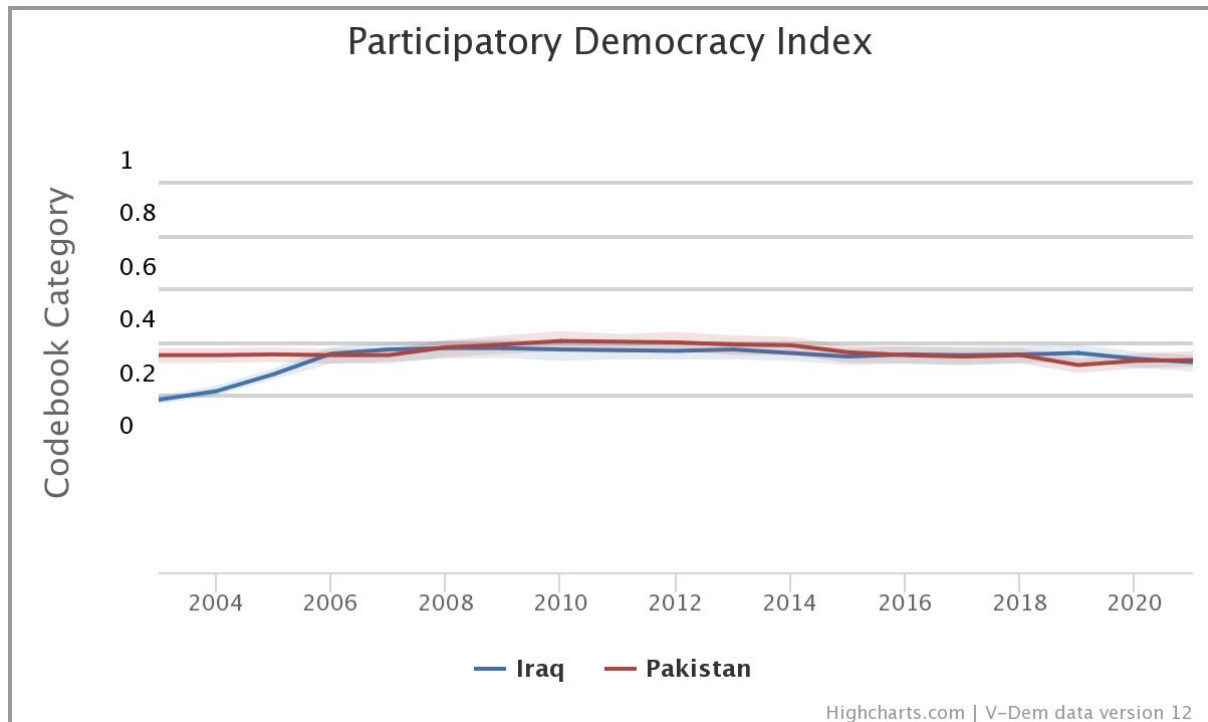

Joonis 5. Allikas: (V-Dem 2022)

3.4. Osalusdemokraatia indeks

All olev indeks keskendub osalusdemokraatia komponendile. Osalusdemokraatia rõhutab kodanike aktiivset osalust kõigis poliitilistes protsessides ning hõlmab ka tsiviilühiskonna organisatsioonides osalust ja nende tegevust ning ka otsedemokraatiat (V-Dem 2022). Indeksi madalaim väärtus on 0 ja kõrgeim 1 (Ibid.). Iraagi osalusdemokraatia tase tõusis märgatavalt alates 0,09 pealt Hussein režiimi lagunemise aastast ehk 2003-ndast aastast viis aastat kestnud taseme tõusu ülestrendiga 2008-ndaks aastaks 0,28 peale, minnes 2006-2007 Pakistani ette. 2009 tõusis taas Pakistani osalusdemokraatia tase Iraagi omast ette ja püsis seal 2015. aastani, kuid väga minimaalse ehk kuni 0,03 punktise edumaaga. 2015-2021 oldi sisuliselt võrdsel tasemel 0,01 punktise erinevusega või täpselt sama tulemus, välja arvatud 2019. aasta nähtava Pakistani 0,05 punktise langusega tasemes. Mõlema juhtumi demokraatia

arengu tase püsis üldiselt stabiilsena eriti 2008-2014 ning seejärel algatas väga aeglast langustrendi ilma järskude langusteta ega tõusudeta, mistõttu demokraatia edasist süvenemist ei toimunud, kuid ei toimunud ka täielikku erosiooni ja tagasilangust varasema mittedemokraatia tasemele. Üldiselt oli 10 aastat Pakistani osalusdemokraatia kõrgem väga väiksel, 5 aastat Iraagi oma kõrgem samuti marginaalselt, 4 aastat täiesti võrdne. Seega ei saa osalusdemokraatia indeksi põhjal hüpoteesile kinnitust, et Iraagi demokraatia konsolideerumise tase oleks Pakistani omast madalam, sest tase on sisuliselt võrdne.

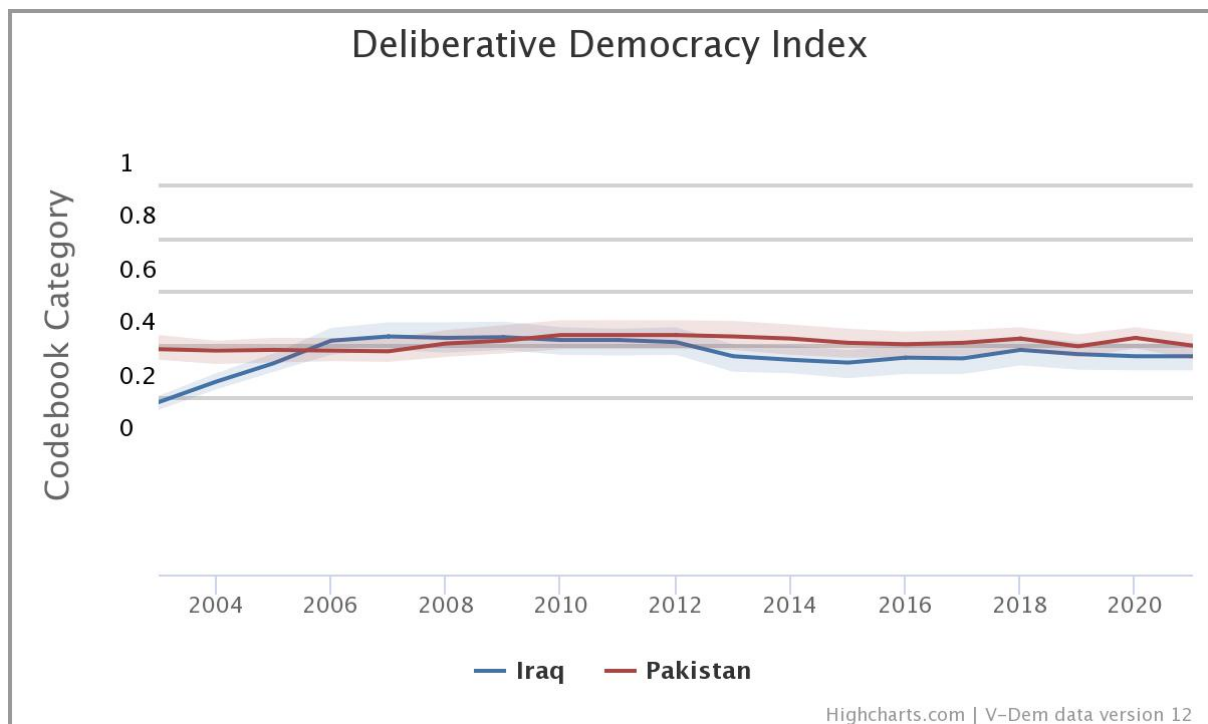

Joonis 6. Allikas: (V-Dem 2022)

3.5. Deliberatiivse demokraatia indeks

Viimane analüüsitav komponent on deliberatiivse demokraatia indeks, mis rõhutab poliitiliste otsuste tegemise protsessis austusväärset dialoogi kõigil tasanditel ning veenmisele avatud informeeritud ja kompetentseid osapooli (V-Dem 2022). Deliberatiivses demokraatias keskendub avalik arutelu poliitiliste otsuste tegemiseks ühise heaolu eesmärgile, vältides emotsioonidele apelleerimist, kitsaste gruppide huve ja sundust (Ibid.). Vahemik on taas 0 kui madalaim ja 1 kui kõrgeim (Ibid.). Deliberatiivse demokraatia indeksis 2003-2007 tõusis Iraagi tase 0,08 pealt 0,33-ni, püsidis 2006-2012 üsnagi staatiliselt 0,31-0,33 vahel, kuid

2012 algas märgatav langus 0,31 pealt 0,23-ni 2015. aastal. 2015-2018 oli taas tõusutrend ja 2018-2021 üsnagi staatiline. Arvatavasti võis deliberatiivse demokraatia taset Iraagis üldiselt ja selle erilist langust 2012-2015 mõjutada sõjategevuse, sektantlike pingete ja terrorismi toonane süvenemine, sest ajavahemik kattus ka ISIS-e terrorirühmituse kõige suurema territooriumi kontrollimise ja tegevuse ajavahemikuga. 2016-2018 deliberatiivse demokraatia tase taas paranes, kattudes sama ajavehikuga, kui rahvusvahelise koalitsiooni toetusel Iraagi sõjavägi, kurdide väed ja šiitlikud maakaitseväed löid ISIS-e tagasi ning Iraagi riik taastas keskvoimu kontrolli järjest edasi. Üldiselt on näha, et valdava enamiku osa ajavahemikust ehk 15 aastat oli Pakistani deliberatiivse demokraatia tase kõrgem kui Iraagi ainult 4 aastat kõrgema olnud tase. Pakistani deliberatiivse demokraatia tase tõusis 2008-2010 ehk samas vahemikus parlamentaarse süsteemi taastamisega ja Musharrafi tagasiastumisega. Üldjoontes on käesolevas indeksis selge naftat eksportiva Iraagi demokraatia konsolideerumise allajäämine naftat mitte eksportiva Pakistani ees, mistõttu käesoleva komponent analüüs kinnitab hüpoteesi.

Joonis 7. Allikas: (V-Dem 2022)

3.6. Järeldused

Empiirilise analüüsi tulemused ajavahemikus 2003-2021 näitasid, et viiest V-Dem-i demokraatia indeksist kolmes ehk elektoraalses, liberaalses ja osalusdemokraatia indeksis oli Iraagi ja Pakistani demokraatia areng sisuliselt võrdväärse tasemega, mistõttu ei olnud kummalgi juhtumil teisest ei viletsamat ega edukamat konsolideerumist ette näidata. Ühes V-Demi demokraatia indeksis ehk egalitaarse demokraatia indeksis oli Iraagi demokraatia selge enamuse ajavahemiku perioodist Pakistani omast kõrgemal tasemel, mistõttu võib egalitaarse demokraatia indeksi andmete põhjal väita naftast sõltuva Iraagi demokraatia taseme edu Pakistani kui naftast mittesõltuva juhtumi demokraatia taseme ees hüpoteesile otsest vastandumist. Viimases V-Demi indeksis ehk deliberatiivse indeksis oli jällegi Iraagi demokraatia selge enamuse ajavahemiku perioodist Pakistani omast madalamal tasemel, mis viitab deliberatiivset indeksit kui ainsat hüpoteesi kinnitavat komponenti. Seega kokkuvõtvalt ei leidnud hüpotees kinnitust, sest Iraak kui naftast sõltuv demokraatlik islamimaa ei olnud viletsama demokraatia konsolideerumisega kui Pakistan vaid võrdväärsega. Sellepärast, et kolm indeksit viiest olid viigis, üks oli Iraagi puhul selgelt parem ja üks Pakistani puhul selgelt parem. Kokku koondatult oli sisuliselt võrdväärne demokraatia taseme muutus juhtumites. Mõlemas juhtumis oli kõige kõrgem tase enamiku aja elektoraalses komponendis ehk 0,4-0,6 vahemikus, kuid teistes komponentides olid mõlemad enamjaolt 0,2-0,4 vahemikus. Sellest tulenevalt on näha juhtumite üldise madala demokraatia taseme puhul ka nende segarežiimilik olemus. Elektoraalse demokraatia indeksi ning sellega seoses ka Dahli seitsme demokraatia eeltingimuse (1989) kui suuresti elektoraalset komponenti rõhutavate omaduste poolest oldi siiski kõrge edukamad. Seega võiks juhtumeid kui parlamentaarset süsteemi, põhiseaduslikku korda, mitmeid valitud võimuvahetusi omavate ja järjestikkuseid valimisi pidavaid riike ikkagi eristada demokraatlike režiimidena eriti võrreldes kontrastis nende riikide ajalooliste mittedemokraatlike režiimidega nagu ühepartei või otseste sõjaliste diktatuuridega. Siiski mõlema riigi üldiselt madalad tasemed eriti näiteks liberaaldemokraatia indeksis võivad olla seotud keerulise olukorraga riikides leiduvate vähemuste kaitsega näiteks naiste ebavõrdsuse või usuvähemuste tagakiusamisega, mida süvendab eriti äärmusrühmituste tegevus riikide territooriumil. Üldiselt oli mõlemas riigis demokraatia areng staatiline ja stagneeruv, ilma märkimisväärsete tõusudeta ega ka järskude langusteta, mistõttu ei saa öelda, et oleks toimunud demokraatia lagunemine ega ka demokraatia täiustumine, vaid hoopis veniv ja kehvemapoolne konsolideerumine. Kokkuvõttes tõestas empiiriline analüüs, et hüpotees ei leidnud kinnitust. Seega ei mõjuta nafta ekspordist sõltuvus demokraatlike režiimide konsolideerumist käesolevate islamimaade näitel, kuna nafta ekspordist sõltuv demokraatlik islamimaa oli demokraatia konsolideerumise poolest

naftat mitte eksportiva demokraatliku islamimaaga võrdsel tasemel. Siiski ei saa kahe juhtumi võrdleva analüüsi puhul seost täielikult ümber lükata ning teema vajaks veel täiendavat edasi uurimist teisi juhtumeid kaastates. Võimalikud seletused käesolevatele tulemustele võivad olla teooriast välja tulnud poolrantjeeriigi omadused, mis Pakistanil kui välisabist, laenudest ja remiteerimistest sõltuval riigil on. Lähedasemat uurimist võib vajada ka liiga suurelt ühele ekspordi allikale keskendumine, isegi kui see on nagu Pakistani puhul tekstiilitööstuse toodangu eksport kui küll produktiivne ja laia majandust kaasav ehk siis mitte välisele rendile nagu ebaproductiivstele nafaekspordituludele põhinev Iraagi juhtum. Iraagi demokraatia tase oli samas kõigis indeksites 2003. aastal kui Hussein režiimist üleminek demokraatlikule režiimile oli alles päris alguses, selgelt Pakistani omast madalam, mistõttu rantjeeriigi ja maavarade needuse teooria klassikaline põhimõte nafta ekspordist kui mittedemokraatiat soodustavast faktorist tundub pidavana. Nafta ekspordist sõltuvus võis samas olla just osa faktorist miks Iraak ei jõudnud demokraatia indeksites Pakistani tasemest ette, vaid jäi sarnasele tasemele.

KOKKUVÕTE

Käesolevas bakalaureusetöös uuriti nafta ekspordist sõltuvuse kui kõrgeima rantjeeriikluse vormi mõju demokraatia konsolideerumisele demokraatlike segarežiimidega parlamentaarsete islamimaade võrdleva analüüsi näitel. Töö peamine eesmärk ja samas ka selle eristav panus varasematest uurimustest oli uurida, kas nafta ekspordist sõltuvuse demokraatia arengut pidurdavad mõjud eriti islamimaade kui teemale aktuaalses regioonis, kehtivad ka juba demokraatlike režiimide, kuigi raskustega segarežiimide, demokraatia konsolideerumist takistavalt. Sellepärast, et varasemad uurimused olid tuvastanud nafta ekspordist sõltuvuse demokraatia arengut takistava mõju, kuid enamasti mittedemokraatlike režiimide püsivuse kontekstis. Bakalaureusetöö teoreetiline taust koosnes viiest osast, esiteks uuriti islamimaade kui eraldiseisva regionaalse riikide kategooria lähiajalugu ja demokraatia omapärasid, mis näitasid olulist mitmekesisust islamimaade vahel nii majanduse kui poliitika poolest, kuid samas kategooria üldist demokraatia defitsiiti. Tuvastus ka naftaekspordist sõltuvuse mõju ja geopoliitilist mõjuvõimu toov faktor, aga ka demokraatia arengut pidurdav ja välist sekkumist soodustav faktor. Teiseks uuriti maavarade needuse teooriat ja nafta ekspordi demokraatia arengut pidurdavat üldist mõju, kuid mõju tähtsus erines märgatavalt regiooniti

ning mõju olemasolule leidis ka kinnitust mitte leidnud uurimusi. Mõndades regioonides ei olnud mõõdukas maavarade eksport erilisel määral demokraatiat pidurdav, kuid kõige suurema maavarade ekspordist sõltuvuse määraga regioonides oli oluliselt rohkem märgatav taoline mõju. Maavarade needusest eriti naftast kui maavarast suuremal määral mõjutatud riigid olid üldiselt ka oluliselt madalama demokraatia arengu tasemega kui mitte sõltuvad, kuid mitte alati. Siiski keskendusid nafta ekspordi mõju demokraatia arengule kui seose uurimisele keskendunud varasemad uurimused mittedemokraatiad kaasvalt ehk mittedemokraatiate püsivusele viitavalt ning jäi arusaamatuks kas mõju kehtib ka demokraatlikes režiimides demokraatia konsolideerumise takistamisele. Kolmandaks sai teoreetilises taustas üle käidud nafta ekspordi demokraatiat pidurdav loogika, mistõttu tuli abiks rantjeeriigi teooria, mis selgitas naftariike ideaali lähedaste rantjeeriikidena. Rantjeeriigid on oma majanduse struktuuri poolest ebaproduktiivsed ja rahvast mitte kaasavad, elatudes ära välisest renditulust kui ebaproduktiivsest ja kitsale eliidile võimu koondavast allikast, mis takistab demokraatia arengut ja produktiivset majandust. Rantjeeriigi ideaali lähedased riigid on nafta ekspordituludest kui peamisest välise rendi allikast sõltuvad riigid, kuid välise rendi allikaid on teisigi nagu transiiditulud või remiteerimised, mida omavad riigid on pool-rantjeeriigi tunnustega. Just produktiivne majandus ja laiapõhjaline majanduskasv peaks soodustama demokraatia arengut, kuid mitte ebaproduktiivne väline renditulu. Rahvast kaasava laiamajandusliku toodangu ekspordi ei määratleta välise rendi tulu alla. Demokraatia ise on mitmesti mõistetav nii binaarselt kui skalaarselt, selle jaoks on kindlad eeltingimused, et see saaks üldse ilmuda. Demokraatial on ideaalile lähedased vormid nagu liberaaldemokraata, aga ka ideaalile vähem lähedased vormid nagu segarežiimid. Demokraatia teket soodustab näiteks demokraatia kolmandale lainele tee rajanud laiapõhjaline majanduskasv, kuid mitte ressursside ekspordist tulev väline renditulu. Demokraatia eeltingimusteks on vabad ja ausad järjestikkused valimised, koos laia valimisõiguse ja institutsionaliseeritud valitavate ametikohtadega. Samuti ka õigus infoallikate erisusele, assotsieerumise õigus ja väljendusvabaduse õigus. Demokraatia arengut on võimalik uurida mittedemokraatliku režiimi demokraatlikuks muutumise näol, aga ka demokraatliku režiimi edasise arengu ehk konsolideerumise näol. Demokraatia arengut saab uurida kvantitatiivsete andmete nagu indeksite näol, mis kajastavad demokraatia eri komponente. Teooria osa koondamisel tekkis hüpotees: nafta ekspordist sõltuvus peaks takistama demokraatia konsolideerumist. Sarnaste riikide meetodit kasutades valiti võimalikult sarnased riigid ehk Iraak ja Pakistan, sest mõlemad on sarnaste demokraatlike režiimidega, parlamentaarsete süsteemidega ja ajaloolise taustaga islamimaad, kuid Iraak on

naftat eksportiv riik ja Pakistan ei ole. Empiirilise analüüsi perioodiks valiti aastad 2003-2021, sest 2003 kukutati Saddam Husseini totalitaarne režiim Iraagis, mis võimaldas välise sekkumise kaudu ajaloos haruldase juhtumina luua naftat eksportivasse Araabia rantjeeriiki demokraatlik režiim, kuid need demokraatiat pidurdavad struktuuralsed faktorid jäid alles. Demokraatlik režiim ise oli ka selgelt üks ideaali vormist nagu liberaaldemokraatiast kaugem vorm nagu segarežiim. Seega sai uurida kas eelmainitud nafta ekspordi faktor takistab ka demokraatia edasist arengut ehk demokraatia konsolideerumist edasi. Analüüsi teostuseks valiti viis demokraatia V-Demi andmebaasi indeksit. Kokku näitas empiiriline analüüs, et hüpotees ei leidnud kinnitust, sest viiest indeksist kolmes: elektoraalses, liberaalses ja osalusdemokraatia indeksis oli juhtumite demokraatia tase ja seega ka konsolideerumine viigis, ühes ehk egalitaarses indeksis oli Iraagi tase kõrgem ja ühes ehk deliberatiivses indeksis oli Pakistani tase kõrgem. Seega ei ole nafta ekspordist sõltuvus demokraatlike islamimaade näitel kehvemat demokraatia konsolideerumist põhjustav faktor, kuid teema nõuaks veel edasist uurimist.

KASUTATUD KIRJANDUS

Andersen, Jørgen J. ja Ross, Michael L. 2014. "The Big Oil Change: A Closer Look at the Haber–Menaldo Analysis." *Comparative Political Studies*, 47 (7): 993-1021.

BBC. 2018. "Iraq profile - timeline." 3. oktoober.
<https://www.bbc.com/news/world-middle-east-14546763> (külastatud 30.03.2022)

Beblawi, Hazem. 1987. "The Rentier State in the Arab World." *Arab Studies Quarterly*, 9 (4): 383-398.

Bernhagen, Patrick. 2009. Measuring Democracy and Democratization. C. Haerpfer et al (toim.). *Democratization*. Oxford University Press, 24-39.

Brooks, Sarah M. ja Kurtz, Marcus J. 2016. "Oil and Democracy: Endogenous Natural Resources and the Political "Resource Curse"." *International Organization*, 70 (2): 279-311.

Cavatorta, Francesco. 2009. The Middle East and North Africa. C. Haerpfer et al (toim.). *Democratization*. Oxford University Press, 321-338.

Coppedge, Michael. Lindberg, Staffan. Skaaning, Svend-Erik ja Jan Teorell. 2016. "Measuring high level democratic principles using the V-Dem data." *International Political Science Review*, 37 (5): 580–593.

Dahl, Robert A. 1982. *Dilemmas of Pluralist Democracy*. New Haven: Yale University Press.

Dahl, Robert A. 1989. *Democracy and Its Critics*. New Haven: Yale University Press.

Diamond, Larry. 2010. "Why Are There No Arab Democracies?" *Journal of Democracy*, 21 (1): 93-104.

Freedom House. 2018. "Pakistan."
<https://freedomhouse.org/country/pakistan/freedom-world/2018> (külastatud 09.05.2022).

Freedom House. 2019. "Pakistan."
<https://freedomhouse.org/country/pakistan/freedom-world/2019> (külastatud 09.05.2022).

Haber, Stephen ja Menaldo, Victor. 2011. "Do Natural Resources Fuel Authoritarianism? A Reappraisal of the Resource Curse." *American Political Science Review*, 105 (1): 1–26.

Huntington, Samuel P. 1991a. "Democracy's Third Wave." *Journal of Democracy*, 2 (2): 12-34.

- Huntington, Samuel P. 1991b. *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press.
- OECD. 2022a. "Iraq." <https://oec.world/en/profile/country/irq> (külastatud 30.03.2022).
- OECD. 2022b. "Pakistan." <https://oec.world/en/profile/country/pak> (külastatud 30.03.2022).
- Lipset, Seymour M. 1959. "Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy." *American Political Science Review*, 53 (1): 69–105.
- Mahdavy, Hussein. 1970. The Patterns and Problems of Economic Development in Rentier States: The Case of Iran. M. A. Cook (toim.). *Studies in Economic History of the Middle East*. London: Oxford University Press, 428-467.
- McCormick, John. 2013. *Comparative Politics in Transition*. Boston: Wadsworth.
- Rizvi, Hasan A. 2011. Democracy in Pakistan. W. Hofmeister (toim.). *Panorama: Insights into Asian and European Affairs: A Future for Democracy*. Konrad Adenauer Stiftung, 117-136.
- Ross, Michael L. 2001. "Does Oil Hinder Democracy?" *World Politics*, 53 (3): 325-361.
- Saarts, Tõnis. 2011. Poliitilised režiimid. L. Kalev ja A. Toots (toim.). *Poliitika ja valitsemise alused*. Tallinn: Maurus Kirjastus, 81-104.
- Schedler, Andreas. 2001. "Measuring Democratic Consolidation?" *Studies in Comparative International Development*, 36 (1): 66-92.
- Schwarz, Rolf. 2008. "The Political Economy of State-Formation in the Arab Middle East: Rentier States, Economic Reform, and Democratization." *Review of International Political Economy*, 15 (4): 599-621.
- Shah, Aqil. 2014. "Constraining consolidation: military politics and democracy in Pakistan (2007–2013)." *Democratization*, 21 (6): 1007-1033.
- V-Dem. 2022. "Variable Graph." https://www.v-dem.net/data_analysis/VariableGraph/ (külastatud 06.05.2022).
- Welzel, Christian. 2009. Theories of Democratization. C. Haerpfer et al (toim.). *Democratization*. Oxford University Press, 74-81.
- World Bank. 2022a. "Oil rents (% of GDP) - , Pakistan, Iraq." <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PETR.RT.ZS?end=2019&locations=PK-IQ> (külastatud 30.03.2022)

World Bank. 2022b. “Personal remittances, received (% of GDP) - Pakistan, Iraq.”
<https://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.DT.GD.ZS?locations=PK-IQ>
(külastatud 30.03.2022)

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Christian Kütt, (isikukood: 50006210304) annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

„Kas nafta ekspordist sõltuvus mõjutab demokraatia konsolideerumist? Parlamentaarsete islamimaade võrdlev analüüs” („Does Oil Export Dependency Influence the Consolidation of Democracy? Comparative Analysis of Parliamentary Islamic Countries”), mille juhendaja on Liisa Talving,

1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
3. olen teadlik, et nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
4. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Christian Kütt

Tartu, 16.05.2022